

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך כח, תשל"ז

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

על המבטא העברי בכלל ובשידורי ישראל בפרט

(דברים שנאמרו בנעדה לענייני לשון ליד מליאת רשות השידור)

מבטא אבות אבותינו?

כשאדם ממליץ על המבטא הספרדי כמבטא המחייב אותנו, מיד הוא נשאל: "מניין לך, שכך דיברו אבותינו, ושכך צריך לבטא?" התשובה היא קודם כול, כי אע"פ שאין לנו תקליטים מהתקופה העתיקה, אפשר ללמוד משהו ממסורות ההגיגה. די לנו למשל, בעובדה, שההגה ח גורר שינויים פונטיים, כגון שהוא משנה תנועת חירק לפתח או לסגול. — למשל, מחסן לעומת מכנס, נחמד לעומת נכבד — כדי להסיק, כי ח-כ הם שני הגיים שונים ונבדלים זה מזה. כמו כן לפי מסורות חיות של בני עדות שונות, המדברים עברית כפי שהיא מסורה בפיהם מדור לדור, מאז ועד היום, אפשר לבדוק, איזה מבטא התפתח מחברו. בדומה למסקנה על ח-כ ניכר בנקל, כי גם ע היה שונה מא. אמנם אם זה בדיוק היה המבטא העתיק, או שהיה רק דומה לו — זאת לא נוכל לדעת, אלא ששאלה זו אינה מעלה ואינה מורידה למסקנתנו: ח היה שונה מן כ. ולענייננו אין חשיבות רבה לשאלה, אם כלב בן יפונה ויהושע בן-נון ביטאו את המלים שפפיהם בדיוק במבטא המומלץ הנוכחי של ע או של ח, זה שכל המתדיינים ב-1903 באספת המורים הראשונה

בזכרון-יעקב הספימו עליו. המציין את התקופה העתיקה הוא, שכל מה שאנו רואים כאות נפרדת בכתב, סימן גם הגה אחר, שנשמע באופן שונה מאשר הגה המסומן באות אחרת. כלומר, בתקופה העתיקה שרר מבטא מבחין. פרטיו המדויקים של מבטא זה אינם מחוורים לנו לחלוטין, אולם גם אינם חשובים כל כך לצרכינו היום. לא חשוב, למשל, אם ע ייגה יותר בעומק או פחות בעומק, ובלבד שיהיה שונה מן א.

המבטא בראשית התקופה החדשה

התקופה החדשה של העברית, תקופה שאנו בניה, היא הקובעת לגבינו. יש הוכחות לקיומו של דיבור עברי בארץ-ישראל במאה התשע עשרה, שהלך והתחזק לקראת סוף המאה. כללי המבטא נקבעו בדרך הטבע, ולא באופן מלאכותי ע"י ועדה. פשם שילידי ירושלים לפני ארבעים וחמישים שנה, החיים עמנו היום, למדו בילדותם בביה"ס וברחוב להבחין במבטאם בין א ובין ע, בין כ ובין ח, גם אם לא רכשו מבטא זה בבית הוריהם, כן גם לפני כן פולם למדו בילדותם מבטא זה באין עוררין. למשל, כשבאו הפוכארים לירושלים — ובכוכאריט אין ח ואין ע — הם למדו לבטא ח וגם ע; וכן למדו יוצאי פרס ויוצאי טורקיה, שגם בלשונותיהם אין ח ואין ע. מדוע? משום הפלל "באת לעיר, לך בנימוסיה". הלשון שלנו, העברית, נהגתה במבטא ספרדי, והמבטא הזה הוא שהיה הסטאנדארד. זה היה המבטא הארץ-ישראלי, הפללי. כל אדם המכבד את עצמו, שרצה לדבר עברית, לימד לשונו לדבר מבטא זה. גם

המורים הראשונים בבתי-הספר סיגלו לעצמם את המבטא הזה. בן-יהודה, שסיגל לעצמו את המבטא הספרדי, לא היה אפוא יוצא דופן. מה שהיה ברור מאליו באספת המורים בזכרון יעקב, היינו שהמבטא שיש ללמד בבתי-הספר הוא המבטא הספרדי, לא היה בגדר איזו קביעה מהפכנית הקוראת לשינוי, אלא זו הייתה קביעת עובדה; כך למדו בבתי-הספר המודרניים, וכך לימדו המורים.

זו הייתה השכבה העברית האינטלקטואלית, וממנה ראו וכך עשו. וכך אומר בן-יהודה בהרצאתו באספת המורים בזכרון יעקב ב-1903:

“כאשר התחיל יישוב היהודים הישן בא”י, היה רוב העולים הנה יהודים מזרחים, וכאשר באו אחרי כן יהודים מארצות המערב דמתקרין אשכנזים, לא מצאו אופן אחר לבוא בדברים עם אחיהם שקדמום לבוא, בלתי אם ע”י הלשון העברית; ובהיות שהמזרחים היו המרובים וכבר התאזרחו בארץ, התפשט מבטאם גם בין היהודים האשכנזים, באופן אשר בעלותנו אנחנו בעלי היישוב החדש לא”י, כבר מצאנו קהל גדול של ספרדים ואשכנזים מדברים עברית במבטא ספרדי. וכאשר נוסדו אחרי כן בתי-ספר, נקבע מאליו המבטא הספרדי, שכבר היה מקובל בארץ” (לפי ש”ח ולקומיץ, “המורה”, עמ’ 135).

בדומה לכך שואל דוד ילין בישיבת ועד הלשון בראשית המאה: “באיזה מבטא עלינו בייחוד לבחור ביום בואנו לדבר על קביעות מבטא בארץ-ישראל?”

והוא משיב: “את השאלה הזאת פתרה לנו כבר המציאות. תחיית השפה של משך שלושים שנה בארץ-ישראל נוסדה על

המבטא הספרדי... ומדן ועד באר שבע, או 'מקסטינה ועד ראש פינה' לפי הנוסח החדש, עולה באוזנינו צלצול ההברה הספרדית. ה'מזרחיות' לפי הנוסח החדש שבהברה זו ניצחה" (זיכרונות ועד הלשון, המחברת השלישית, 1912, עמ' 49 במהדורת תרפ"ט).

הזלזול במבטא הספרדי התחיל בין אנשי העלייה השנייה. אל היישוב העברי הצטרפו יהודים ממזרח אירופה, שלמדו עברית במזרח אירופה, והייתה להם מסורת ההשכלה. מסורת ההשכלה לא כללה את תרבות הדיבור, אלא זו הייתה תרבות של כתב וספר. אף על פי כן, כשם שראו עצמם נעלים על יושבי הארץ בשאר המובנים, ראו עצמם מוסמכים גם בתחום ההגייה, ולא נתנו דעתם לפרטי המבטא הספרדי, שהיה המבטא השולט בארץ. כלפי חוץ ורשמית אמנם ידעו שהם "חוטאים" בעניין זה, אך למעשה זלזלו בכל שאר דוברי העברית בארץ-ישראל, ולא נתנו דעתם על מה שהתפתח עד בואם. התוצאה היא, שרק מעטים מאוד מהם השתדלו לסגל לעצמם את המבטא המקובל, כדרך שהשתדלו, למשל, יוצאי פרס ובוכארה או טורקיה.

הצד החברתי בימינו

אולם שאלת המבטא ב-1977 אינה צריכה להידון רק מן הצד ההיסטורי של התקופה, אלא גם ובעיקר מן הצד הסוציולוגי של ההווה. לפני כמה שנים השמיע מי שהשמיע את המלה "דינזאורים", והתפון לאותם אנשי "קול ישראל", המקפידים על היגוי ע, ח, ר. היום, כשאיזה כתב של "קול ישראל" מראיין

מישהו, למשל, את יושבת-ראש ארגון האחיות או את יו"ר ארגון האסיסטנטים והמדריכים באוניברסיטה העברית, או איזה פקיד דואר או פועל ניקיון — הרי הכתב הזה מדבר והוגה, לא כפי שלימדו אותו בקורסים לכתבים ולקריינים ב"שידורי ישראל", אלא כפי שהיה רגיל בבית הוריו, שהוא בדרך כלל בית אשפנוי טוב. לעומת זאת, יו"ר ארגון האחיות או יו"ר ארגון האסיסטנטים והמדריכים או פקיד הדואר או פועל הניקיון — אלה עונים לו לכתב זה במבטא עברי ספרדי צח, המבחין בין א ובין ה, בין א ובין ע, בין ח ובין כ, ומשמיע ר ל ש ו נ י ערב לאוזן — וכל זאת, בלי שמישהו מהם עבר את הקורסים המיוחדים של "שידורי ישראל". השאלה היא אפוא, מי פה ה"דינזאורוס"? האם העם המדבר הוא רק ה"עם" היושב ברחביה או בסביון? למה לא ילכו למחנה יהודה או לשוק הכרמל לשמוע איך מדברים שם? או שמא עצם העובדה, שמישהו הוא צאצא למשפחה "אשכנזית", הופכת את המבטא שלו לטוב יותר?

למי נועד "סולם הדרגות"?

אין טוב ללמוד על כך מאשר על פי הכללים, שנקבעו בשעתם לעניין מבטאם של הניגשים למיקרופון. לפי כללים אלה הדרישה בדרגה הנמוכה ביותר היא לבטא ה; השנייה — לבטא ר לשונית; והדרגה הגבוהה ביותר, הנכספת, זו שקשה להגיע אליה — היא לבטא ח, ע. פנראה, לא יושבי מחנה יהודה ולא יושבי ערי הפיתוח, אלא יושבי רחביה וכדומה הם, כביכול, המועמדים הטבעיים לתפקידי קריינות. ואין זו כלל בעיה

לשונית, אלא בעיה חברתית. והבעיה החברתית הנחשפת כאן היא לא מי היא השכבה המשפילה והמתורבתת שיש לחקות את לשונה, אלא הבעיה היא, איך לבטל את ההרגשה המקננת בלבם של אלה הסבורים שהם הסולת שבאומה, ורק על יסוד ההרגשה זו הם לוקחים על עצמם להיות הקובעים את הטון. וכאן הפונה, פשוטו כמשמעו: הם קובעים את טון ההגייה ב"קול ישראל", ולכן כמעט רק מביניהם מחפשים קריינים וכתבים, בעוד ש-50% ולמעלה מזה של יושבי ארץ-ישראל יש להם מבטא אחר, ומסורת ההיגוי שלהם — לפני שהתקלקלו והושחתו על-ידי שליטי "קול ישראל" והטלוויזיה הישראלית ועל-ידי המורות והגננות האשפנויות והמשתכנוות, ואין קולם נשמע אלא כ"מרואינים". כביכול יש כאן "העם האשפנוי", וממנו באים הקריינים והכתבים.

ואל נא נשפח, שפל זה מתרחש על רקע של דיבורים על "סגירת הפער החברתי" ועל "קידום שכבות נחשלות" ועל ההבנה הנדרשת כלפי "אחינו יוצאי עדות המזרח" ועל רקע מאמצים מטעם משרד החינוך להכין חומרי לימוד וספרים "להפכת יהדות המזרח". מה קל יותר מאשר לסגור פערים על ידי הרמת המוראל של מי שמדבר במבטא ספרדי ועל ידי נתינת מעמד בכורה בתוך השידור ב"קול ישראל" ובטלוויזיה הישראלית למבטא הספרדי? זה הדבר שעשוי להשפיע על הסמינרים ועל המורים העובדים בכיתות יותר מכל דבר אחר. רק על יסוד שידור בעל אופי כזה יהיה אפשר להורות מבטא צח גם בסמינרים, כדי להכשיר את המורות. מבלי ששידורי ישראל, ובייחוד הטלוויזיה, יתנו את הטון הנכון בהיגוי הקריינים

והפֶּתָבִים, לא יועילו כל המאמצים המושקעים בהכשרת המורים, כי מבחינה אופייקטיבית "קול ישראל" והטלוויזיה הם הנותנים את הטון באומה.

האומנם צריך לחכות, עד שיגיע הדבר לידי פיצוץ חברתי במובן של מרד "פנתרים שחורים" במבטא האשכנזי, הפוי במשך כל שעות היום מן הרדיו ומן הטלוויזיה?

דוגמה: מבטא מלים זרות

פדי לעמוד על הרוח הנושבת ב"שידורי ישראל", ראוי להתבונן ביתר תשומת לב בפרשה מיוחדת, שאף כי אין לה חשיבות יחסית רבה כשהיא לעצמה, יש בה פדי ללמד על התפיסה החברתית של נותני הטון ב"שידורי ישראל". בונתי לה שפע תן של שפות זרות על העברית שבפיהם. אין שפה, שהיא נקיייה מהשפעות זרות. במה מתבטאת ההשפעה הזרה? בעיקר בתחום התחביר, צירופי המלים, האידיומאטיקה. אתה מתרגם משפה אחרת ניבים שמוצאים חן בעיניך. גם בתחום הצורות יש השפעה זרה. למשל, מתקבלות סיומות זרות, פגון "יִקְט" ("ביצועִיִּקְט").

באיזה תחום השפות נמנעות מהשפעה זרה? — בתחום המבטא. בדקו את הצרפתים, ותמצאו שמלה אנגלית פגון parking או camping משמשת גם בצרפתית. אבל סבורים אתם, שהם מבטאים מלים אלו במבטאן האנגלי? חס ושלום! הם מבטאים אותן במבטא צרפתי משלהם, מאונפף, וההטעמה, פמוכן, מ ל ר ע. אָמנם הם שואלים את המלה הזרה, ומשתמשים בה בלשונם, אבל הם מבטאים אותה כאילו הייתה

צרפתית, באוצר ההגיים של הצרפתית. אין הם מוסיפים הגה אנגלי על לשונם. דוגמה אחרת: כמה מאמצים נעשו על ידי חכמי-לשון אנגליים ללמד את האנגלים לבטא "חאקי" — מלה ממוצא הודי — ולא "קאקי"; אפילו כתבו זאת בכתב מיוחד (khaki). אבל לבסוף כל אנגלי אומר "קאקי", ואינו משתמש בהגה לא-אנגלי, פשהוא מדבר אנגלית.

תשמעו ב"קול אמריקה" או ב"בי בי סי", איך מבטאים ר שבשמות רבין או פרס... התחום הפונטי הוא כאילו תחום מקודש, ובו אין חורגים מאוצר ההגיים של השפה שבה מדברים.

הגיים זרים בעברית מניין?

העברית במזרח אירופה, מימי המשפילים ועד פריחת הציונות שימשה בכתיבה, והמבטא העברי לא היה חשוב בעיניהם. באותו מקום ובאותה תקופה חדרו הגיים זרים לעברית: צ', ז', ג'. וזאת, משום שליהודים המשפילים שבמזרח אירופה היה חשוב מאוד, שלא "לסרס" חלילה את המלים הלועזיות, שלמדון ברוסית או בגרמנית או בפולנית או בצרפתית. היה חשוב להם מאוד לסמן בכתב את ההגה הזר בדיוק, שלא לקלקל חס ושלום את המלה הלועזית היפה. ברור, שאין טעם לדחות יום את ההגיים הללו מן העברית שלנו. כבר הם מעורים בה היטב היטב. אבל מבחינה היסטורית מעניין לראות, מתי, איך והיכן חדרה הגייתם לעברית, ומי היו המחדירים אותם מבחינת ידיעותיהם ושימושם בעברית. מתברר, שחדירת הגיים זרים לעברית קרתה, פשהעברית לא

הייתה שפה חיה פ פ י ה ם של אלה שהכניסו הגייים אלה. לא היה לעברית כוח התנגדות, מפני שהגייים אלה הוכנסו לא אל דו ב ר י העברית, אלא אל פו ת ב י העברית ואל קו ר א י העברית, שהשפה הזרה הדהדה באוזניהם.

אבל כמה נלעג הוא לשמוע היום, איך קריינים שלנו, ב ס ב י ב ה דו ב ר ת ע ב ר י ת , משתדלים להגות מלים זרות במבטאן המקורי שבשפה הזרה. זה מעיד על חולשה. זה מעיד על רוח לבאנטינית מובהקת: ביטול עצמיותך וסגידה לתרבות זרה. מעריכים מאוד את מה שנעשה ב"פי.בי.סי.", אבל במקום ללמוד, מה הם עושים, ולהתאים את רוח המעשים לתפיסה העברית — לומדים לבטא ר ע ב ר י ת בסופי מלים כמו שמבטאים הקריינים של "פי.בי.סי" את r בסופי מלים אנגליות.

ר אנגלי בעברית

האזינו נא לחדשות, מפי "טובי הקריינים" שלנו, ושימו לב, איך הם מבטאים ר זה — ה ג ה ז ר ל ח ל ו ט י ן , שלא היה ולא נברא בעברית¹. אמנם קורה ששכבה חברתית מסוימת משפיעה על כל העם, והמבטא שבפיה נעשה נחלת הכלל, אבל כאן הרי אין כל שכבה חברתית כזאת: חוץ מאותם הקריינים, שטענתי לעיל, כי התנהגותם לבאנטינית, אין מי שמבטא את ר שבסופי מלים כמו r אנגלית בסופי מלים (להוציא עולים חדשים, שלא הצליחו להיפטר מסרח העודף הזה). רק הם עושים

1. מאז נאמרו הדברים והופצו בין הקריינים, הוטב המצב בפי אחדים

מהם.

שבת לעצמם, מקיפים עצמם בגדר, והרי הם כמחנה לעצמם, המבטאים r "אוקספורדית" או ניו-יורקית. ההנמקה, שאתה שומע להצדקת מבטא כזה בשמות הזרים, היא להראות, שההוגה כך הוא "בן-תרבות". אבל "תרבות" זאת מסתכמת בס"ה במבטא של מלים ושמות אנגליים וצרפתיים בלבד. לא כן, אם תהיה זו מלה ערבית. למשל, שמו של הגנרל עבוד מושמע בפי אותם "בני תרבות" "אבוד", אבל כשיש לך עסק בשם אנגלי, שם אתה שומע "גאדִין" (Guardian) (ולא גִרְדִין); ואם זו צרפתית — הרי זו "ז'ורנאל דה פִּחִי", בעוד אשר בעברית יש לומר, כמובן, "ז'ורנאל דה-פִּרי". וכן לזרור, בהגה ר לשוני, כמובן — פשם שבצרפתית, אם יזכירו את שם העיתון האנגלי Guardian, יבטאו אותו ודאי במבטא צרפתי, פשם שב"בי בי סי" יאמרו Rabin ב-R שלהם.

באזוניי שמעתי, שהזכירה קריינית את השם "ג'ואג' חֶפֶשׁ", אע"פ שבערבית, כמובן, שמו ג'וֹרְג' ולא "ג'ואג'". על זאת כתב אלתרמן שיר נהדר, "והרי החדשות". כתוצאה ממנהגו של "קול ישראל", מתחילים אזרחים להאמין שבן-תרבות עברי ניכר במבטא ר אנגלו-סאקסי שלו. ובי היה מעשה, שבעל חנות בתל-אביב שלח אותי לאיזו כתובת (הייתי מוחזק בעיניו אדם משפיל, שראוי לדבר אליו כאל "בן-תרבות"), והוא אמר לי, שעליי ללכת "לרחוב המלך ג'ואג'".

המסקנה:

ראשית, יש להקנות לאנשי "קול ישראל" ולאנשי הטלוויזיה רוח נכונה לגבי הערכת העברית. אי אפשר שנסכים

לסנופיות וללבאנטיניות. זה הרבה יותר חשוב מאשר להקנות ידע לשוני. תַּקְנָה במאמצים רבים יָדַע לשוני בקורסים המיוחדים — כאשר הרוח אינה הרוח הנכונה, וכאשר הלומדים פוזלים בלבם אל "ארצות התרבות" האנגלו-סאקסיות — כל הַיָּדַע הזה לא יֵצֵא אל הפועל. ויש דוגמות של קריינים טובים, שהשתלמו בקורסים וקיבלו ציונים טובים והצליחו מאוד, אבל הם אינם רוצים לדבר כמו "ספרדים". ולכן ברגע שהם מקבלים קביעות ב"קול ישראל", אין הם משתמשים כלל בַּיָּדַע שקנו בקורסים השונים. איזו תועלת יש בכך? ה ר ו ח ח ש ו ב ה מן ה י ד ע .

ש נ י ת , יש לקבוע, ששמות לועזיים (ומלים שאולות, כמובן), ייִהְיוּ אֶךְ וּרְק בְּאִזְרֵי הַגִּיּוֹם הַעֲבֵרִי , ולא יוכנס שום הגה זר למבטא העברית. אין לנו "אומלאוט" גרמני בעברית, ולכן גם שמות גרמניים עלינו לבטא בלי "אומלאוט". ואין לנו r אנגלי ולא תנועת אוֹ, ולכן לא נבטא r כזו ולא אוֹ בעברית (כגון בפרסומת ל"נוֹקָל": יש להגות את התנועות בדיוק כמו ב"נולד"!).

ש ל י ש י ת , לתקופה של שנים אחדות יש לקבוע, שהמועמדים לקורסים יהיו רק אנשים המבטאים בדיבורם היום-יומי ע, ח, ר לשוני. אין כאן כל פונה עדתית: בן-טובים "ספרדי", שאינו מבטא ע, ח, ר בדיבורו היום-יומי — אין לו מה לעשות בין הקריינים והפּתְבִּים של הרדיו והטלוויזיה, אף על פי שהוא יכול להיות עורך מצוין; ודובר עברית אחר, שמוצאו אינו ממשפחה "ספרדית", אם ילמד ויצליח לדבר כך בחיי היום-יום — יהיה מועמד מתאים. ואיני מאמין, שיעזו מישהו

לטעון, שבין המבטאים כך בחיי יום-יום אין "בני תרבות",
הראויים לתפקיד נכבד זה של קריינים וכתבים.